

R **eportatge**

Més enllà dels divuit. Seguir les petjades

Sandra Costa Càmara i Ana Avellaneda Millán

Aquest article pretén recollir i analitzar les opinions i les vivències de joves que han viscut en centres del sistema de protecció infantajuvenil i en recursos destinats a la seva emancipació. S'han recollit les seves veus mitjançant una taula rodona, un grup de discussió, una entrevista amb profunditat, una conversa telefònica, una trobada per skype, un qüestionari per correu, i les paraules extretes d'algun estudi ja publicat.

Volem generar una reflexió sobre la tasca educativa que es duu a terme en el dia a dia dels recursos de protecció a la infància i, com en altres recerques recents que hem consultat, hem procurat conèixer de prop l'experiència dels testimonis protagonistes de la reflexió. També pretenem afavorir el coneixement dels factors d'èxit, que contribueixen a la consecució d'històries de vida resilients, tot preguntant-nos quins aprenentatges hem de fer com a educadors i educadores després d'escoltar les seves veus.

■ **Ana Avellaneda Millán**, directora del Postgrau d'Acolliment Residencial en Centres de Protecció a la Infància i l'Adolescència, de la UB.

■ **Sandra Costa Càmara**, professora de l'equip docent del Postgrau d'Acolliment Residencial en Centres de Protecció a la Infància i l'Adolescència, de la UB.

Hem seguit un criteri cronològic, que ens permet conèixer els diferents moments, itineraris o experiències —des de l'arribada als centres fins a la situació actual, en què aquest entorn s'ha deixat enrere—, donant importància als relats, i especialment al darrer moment d'aquest itinerari: l'arribada dels divuit anys, el trànsit d'adolescents protegits a joves extutelats.

La Glòria (G), la Lucy (L), en Javi (J), la Carla (Ca), en Toni (T), en Cristian (Cr), la Laky (La), la Khaoula (K), en David (D)... i tants i tants nois i noies que viuen o han viscut aquestes transicions vitals posen veu a tots aquells que han passat etapes de les seva infantesa i adolescència lluny dels seus familiars propers. L'acollida als centres els ha ofert una oportunitat per continuar el seu desenvolupament personal. Cap vida, cap història particular recollida en aquest treball, no es pot equiparar a cap altra; l'heterogeneïtat de circumstàncies, esdeveniments, relacions i dinàmiques familiars exigeix una mirada particular per a cada cas i la reivindicació de la subjectivitat de l'experiència viscuda, com a única i irrepetible. Com afirma García Roca,¹ cada persona és

¹ GARCÍA ROCA, J. "La revancha del sujeto". *Documentación Social*, núm. 145 (2007).

autora de les seves accions i productora de significats, i no se la pot reduir a objecte d'estudi i càlcul estadístic. Quan plantegem la particularitat i la presència del subjecte en tota intervenció social, assistim al retorn d'un subjecte que no se sent sufocat per la força de les determinacions col·lectives.

L'estada en els diferents recursos i les condicions i les experiències viscu- des tenen per als diferents nois i noies significats diferents. Els factors que porten a l'entrada en una mesura d'acolliment són diversos i allò que cada un ha viscut durant el procés d'estada s'integra en els aprenentatges particulars. Per això, emparant-nos en la metodologia de recerca etnogràfica, hem tingut present la comprensió dels esdeveniments viscuts per part dels nois i noies *mitjançant l'exercici de l'empatia, justament allò que molesta a tots aquells que aspiren únicament a ser objectius, la complexitat que incorpora la presèn- cia del subjecte equival a ser honest amb allò real.*²

A Catalunya, segons les darreres dades de la DGAIA,³ 6.665 infants i ado- lescents estan separats de la família i tutelats per la Generalitat per ser protegits. D'aquests, uns 2.700 viuen en centres residencials d'acció educativa (CRAE) i en pisos assistits que acullen i faciliten l'emancipació de joves d'entre 16 i 21 anys. La Llei 14/2010 dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència (LDOIA) recull aquestes situacions de desemparament i tutela, i en els articles 146, 151 i 152, les mesures de suport a l'emancipació dels joves un cop han assolit la majoria d'edat. Catalunya des de l'any 1994 disposa d'un servei per a joves tutelats i ex- tutelats (ASJTET),⁴ del qual s'han beneficiat 7.345 joves. El servei ofereix a joves d'entre 16 i 21 anys sense recursos propis, familiars o laborals un suport tècnic i educatiu en l'àmbit de l'habitatge, la inserció laboral, el seguiment socioeduca- tiu i psicològic o l'assessorament continuat, i suport afectiu, econòmic i jurídic.⁵ L'objectiu és acompanyar els joves cap a l'autonomia personal amb un seguiment personalitzat durant el període de temps indicat pel pla de treball.

«FELIZ CUMPLEAÑOS! DIECIOCHO AÑOS... A LA CALLE!»

«Si tanquessin els centres potser hi hauria més famílies disposades a acollir-nos, que això és el que volem, créixer amb el *carinyo* que ens ha faltat», «L'atenció, l'ama- bilitat, la paciència, el *carinyo*, l'educació que m'han donat, és el que més valoro».

² Ídem.

³ Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència. Departament de Benestar Social i Família.

⁴ Àrea de Suport a Joves Tutelats i Extutelats.

⁵ En el programa d'habitatge, des que es duu a terme, s'han atès 3.690 joves. El programa de via labo- ral ha atès 2.235 joves. El programa de suport econòmic amb què tot jove extutelat sense ingressos té dret a una prestació econòmica equivalent a l'indicador de renda anual de suficiència, és a dir, 663,98€ mensuals, des de 2007, ha atès 3.065 joves.

Aquestes són algunes de les paraules pronunciades pels joves entrevistats i haurien de permetre ser recollides i propiciar canvis en la qualitat de l'atenció residencial.

Un infant o adolescent que ha estat institucionalitzat va construir el seu projecte vital amb la convivència de dues realitats que l'acompanyen al llarg del temps d'estada al centre: el lligam amb els seus orígens i el vincle amb el context socioeducatiu substitutiu que l'acull. Amb aquesta doble realitat va construir la seva història particular, i la maduració i construcció de la seva identitat és diferent de la d'aquell que creix en família. La nova forma de convivència comporta situacions i experiències complexes, amb oportu-

La maduració i construcció de la identitat d'infants i adolescents que han estat institucionalitzats és diferent de la d'aquells que creixen en família.

nitats d'aprenentatge per a la vida, però també suposa que tot procés d'institucionalització és una separació, més o menys traumàtica, del nucli de referència.

Les causes d'entrada en un centre poden ser diverses:⁶ «incapacitat de la mare per poder-nos cuidar», «el meu pare ens pegava amb un pal fins que es trencava», «la mare malalta i el pare alcohòlic», i són motius evidents per oferir una alternativa urgent i necessària. Són els poders públics, a través dels organismes competents de l'Administració (la DGAIA), els qui n'assumeixen la responsabilitat social i jurídica a fi de garantir la prevenció, la promoció i la protecció dels drets recollits en la Convenció dels Drets de la Infància.

Alguns nois i noies van entrar de ben petits al recurs i s'hi van passar bona part de la vida. Per a d'altres l'estada va ser més breu, i uns altres van fer itineràncies per altres recursos. La tipologia de centres on han estat recull la diversitat del mapa de recursos residencials que hi ha a Catalunya: «Era un centre amb 6 places en una llar i 6 places a l'altra [...] Un centre molt familiar» (L), «El centre on he estat és com si fos com una casa però al mateix temps semblava una casa de colònies» (G), «Una casa de pagès al mig del bosc amb 21 nois, tot nois» (D), «Un centre petit, d'edats diferents, nois i noies i només érem 12» (T)...

Cal tenir en compte, a l'hora de valorar l'experiència viscuda, quines han estat les circumstàncies causants d'ingrés; el nivell de coneixement, reconeixement i

6 A l'Ordre BSF/331/2013, de 18 de desembre, hi podem trobar la llista d'indicadors i de factors de risc, protecció i pronòstic que s'han d'incorporar com a eina de valoració en el sistema d'informació i gestió de la infància i l'adolescència de Catalunya, que preveu l'article 25 de la Llei 14/2010, de 27 de maig.

acceptació dels fets esdevinguts a casa; l'edat que tenien al moment d'entrada; el temps d'estada, o les característiques personals de l'infant: «Com que sóc una persona oberta i extravertida, no recordo que em costés» (L), «A casa era un innocent. Només jugava amb els meus germans i anava a l'escola, quan venia el pare borratxo feiem soroll, érem nanos, i ens fotia d'hòsties» (T). Cadascú afrontarà l'experiència d'una manera o una altra. Hi ha qui s'hi resigna, qui la silencia, qui la viu amb ràbia i violència: «és que no tens més remei, o t'adaptes o et mors» (T).

La majoria recorden el primer dia i també la preparació d'entrada al centre: «Va ser un ingrés d'urgència, retenció domiciliària pels mossos a casa» (G). «Tinc la imatge de quan ens van separar de la meva mare, dos senyors, dos educadors, [...] ens posaven dins d'un cotxe blanc i... veient ma mare plorant i jo mirant pel vidre i plorant» (L). En funció de l'edat o del temps que fa que s'ha sortit del recurs, el record és més o menys present; hi ha qui el vol oblidar i qui ja l'ha esborrat: «Prèviament em van anar explicant on aniria, vaig anar a conèixer el centre amb els meus tiets i va arribar el dia d'entrar-hi. El dia abans sí que estava molt nerviós» (J), «El primer que recordo és una nena jugant amb una nina. De seguida em va acollir la directora [...] li deia iaia» (L), «Primer me'l van ensenyar [el centre] i em va semblar bé i després ja hi vaig anar i m'hi vaig quedar» (D).

Posar paraules a les causes que porten un infant a viure en aquest context, treballar perquè n'entengui els motius i vagi acceptant la situació, és un procés lent i d'adaptació diferent per a cadascú. Segons Jesús Palacios,⁷ en el moment d'arribar al centre un nen o nena té tres necessitats bàsiques: d'atenció, d'educació i de comprensió. En el procés d'acollida són freqüents els sentiments, les reaccions i les estratègies que expressen les fases del dol: «Sentia ràbia per la situació que m'estava tocant viure, impotència, por, rancor, soledat. Sobretot ràbia envers la mare, i també per la mort del pare, si ell no s'hagués mort, nosaltres no seríem aquí» (G), «Tres dies plorant, estava sol, sense la meva família. Estava al mig del caos. Sentia odi per la situació que em tocava viure, impotència perquè no tens més remei, por del desconegut, odi perquè no ets amb les persones que estimes» (T), «Plorar, sortir corrents darrere els meus oncles, per què m'ha passat a mi...?» (J).

Com a professionals hem d'estar atents, comprendre i identificar la realitat emocional de cada nen o nena i posar-li nom, i hi hem de poder respondre amb actituds i estratègies educatives idònies. A un infant no sempre li és fàcil demanar ajut, per això el seu reclam d'atenció i la manera de canalitzar el malestar pot prendre formes moltes diverses. Els protocols d'acollida dels centres estipulen el procés que cal seguir abans de l'ingrés, les accions i pro-

7 PALACIOS, J. "Necesidades de los niños en los centros. Los efectos provocados por la separación y la historia previa". Programa de formación continuada «Intervención educativa en centros de protección a la infancia», unitat didàctica iv. Junta de Castilla i Lleó, 2005.

cediments durant l'ingrés i els dies posteriors, però el que de debò compta en aquests moments d'inici d'una relació educativa és l'actitud d'acollida, la capacitat d'escolta, d'observació, de comprensió i de respecte:⁸

“El pasaje de ser hostil a ser hospedado se resuelve bajo la forma de gestos sencillos: saludar, acompañar, posibilitar, dar entrada, habilitar, conversar, callarse, respirar, dar, ser paciente, estar allí, decir, callar, etc. En otras palabras: ser hospitalario tal vez consista en ser comedido y no desmedido.”⁹

CRÉIXER A RECER D'UN CENTRE

Acollir i acompanyar un infant en un centre ha de contribuir al desvetllament de totes les seves capacitats i potencialitats. L'assumpció de responsabilitats i el creixement en autonomia han de permetre a l'infant que creix en un entorn substitutiu de la família trobar-hi el que reivindiquem com a capacitats parentals. L'estada en un centre hauria de ser un temps privilegiat de socialització i educació per a l'infant. Com expressa en Javi: «Al centre vaig tenir moltes vivències. Tinc una educació, estudis... part de la meua personalitat s'ha fet allà». O la Lucy: «Sempre valoraré els aprenentatges que m'han donat [...]. M'han ajudat a trobar feina, a buscar un pis, psicològicament, anímicament i emocionalment».

El centre, la família, l'escola, el carrer, el temps lliure, l'entorn, el context social, cultural i econòmic; la relació amb els altres, amb un mateix, etc. esdevenen els mitjans socialitzadors des d'on créixer com a persona. L'educació, segons Meirieu, és «el movimiento por el cual los Hombres permiten a sus hijos vivir en el mundo y decidir su suerte en él. Es un movimiento, un acompañar, un 'acto' nunca acabado que consiste en hacer sitio al que llega y ofrecerle los medios para ocuparlo».¹⁰ Per a alguns dels nois i noies aquesta ha estat la vivència: «Al centre sí que m'hi he sentit com a casa, ells m'hi van fer sentir així» (L), «No aconsegueixes sentir-t'hi com a casa, ara bé, sí que em sentia com en família». I per a d'altres no ha tingut tanta significativitat, tot i que reconeixen la funció que ha acabat tenint en les seves vides: «Al centre hi tens persones en qui confiar més o menys, però no hi ha el caliu que

8 A la *Guia de bones pràctiques per a centres del sistema de protecció a la infància*, s'hi inclou l'ingrés com a procés clau i l'acompanyament de l'infant en el moment de l'acollida i en tota la fase d'adaptació inicial com a àrea rellevant.

9 SKLIAR, C. “Diez escenas educativas para narrar lo pedagógico entre lo filosófico y lo literario”. *Plumilla Educativa*, núm. 8 (2011), p. 11-22.

10 MEIRIEU, PH. *Frankenstein educador*. Barcelona: Laertes, 1998, p. 81.

un necessita per créixer quan ets infant» (G). Les experiències personals que cadascú pot haver viscut al llarg del temps d'estada comporten aprenentatges vitals diferents: «Yo he cometido muchos errores; he pegado a compañeros, educadores, venía fumado, borracho» (Cr), «Vaig arribar al nou centre dient sóc el puto amo i em van dir: a tu aquí et canviarem. L'experiència d'estar al centre va ser positiva, i sobretot veure el canvi que vaig fer» (T).

PROTEGIR LA VIDA, SOBREPROTEGIR-LA O...

Protegir la vida és comprometre's en la seva dignificació assegurant la cobertura de les necessitats bàsiques, els vincles emocionals i relacionals, i la construcció d'espais segurs, altament comunicatius, on la relació educativa sigui possible. Acollir infants que ja han viscut situacions conflictives i/o traumàtiques ens situa davant del repte de protegir sense sobreprotegir, protegir per fer emergir, protegir per esdevenir. De vegades, però, es donen dinàmiques que poden arribar a sobrepassar determinats límits ètics i educatius, i convertir un espai protector en un espai hostil i violent: «La violencia que hay en el centro es porque te separan de tu familia personas extrañas, te esperas que en el centro te encontrarás lo mejor, que la estancia será perfecta, y allí, al contrario, solo encuentras gente extraña que no conoces, compañeros que te agreden y educas que te vienen a mandar...» (Cr). Barudy es refereix al maltractament institucional com aquell que es dona en els contextos amb funcions socials destinades a educar i protegir.¹¹ Detectar-lo, analitzar-ne les causes i transformar-lo és l'objectiu d'anys de treball des de dins del sistema i des de l'autocrítica per part dels diferents agents i ens socials. Afortunadament els professionals que vetllen per la bona qualitat i pel tracte humanitzador dels centres defensen que, lluny de criminalitzar aquests recursos, cal que es continuï vetllant pel reconeixement social i educatiu de la feina que s'hi duu a terme. Si l'aposta educativa és clara, s'hauran assolit els objectius dels centres i es posaran els mitjans perquè l'infant accepti l'ajut necessari per viure en un context residencial, tot i que les seves expectatives sobre l'ajuda de vegades no coincideixin amb les dels educadors. La Carla, per exemple, apel·la a la llibertat individual: «jo ho tenia clar; és que tu el que m'has de procurar, educador, és un plat a taula, un llit, i deixa'm que jo ja m'espavilo» (Ca). En Toni valora que «es gastessin calers per nosaltres», i afegeix: «Des del centre et motiven i t'empenyen a fer activitats. Miren que agafis interès per les coses, perquè saben que si fos per tu no ho faries».

11 BARUDY, J.; DANTAGNAN, M. *Los buenos tratos a la infancia. Parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Gedisa, 2005, p. 138.

I PER QUÈ A MI?

Durant l'estada alguns joves van obrint els ulls a la realitat sociofamiliar i es va desvetllant la comprensió dels motius que els han portat a viure allà. Amb més o menys rebel·lió, van encaixant la seva realitat personal a mesura que es van fent grans i, en alguns casos, aprenent a passar de l'odi al perdó: «Perdonar no es olvidar. Es aceptar vivir en paz con la ofensa. Es difícil cuando la herida ha atravesado el ser entero hasta marcar el cuerpo como un tatuaje letal», diu Tim Guénard en el relat de la seva biografia.¹²

A la Lucy la integració del passat no li va costar: «M'adono que vivíem deficiències higièniques, afectives i econòmiques i, per tant, vaig començar a entendre-ho» (L). Des de la mirada dels educadors i educadores es reconeix la dificultat d'aquesta acceptació: «El conflicte més gran el vaig viure amb mi mateix, quan t'adones que ta mare no és prou adulta ni competent, i has de trucar al centre per dir que la teva mare no està preparada per estar amb nosaltres» (J). Així, el reclam per part dels joves d'un suport incondicional és clar. Des de la confiança cal ajudar-los a posar nom a la seva història personal i a ressituar-la, sense que se sentin culpables i sabent que, malgrat tot, la vida els continua empenyent.

NORMATIVITZAR I NORMALITZAR

La vida d'un centre s'organitza a partir d'un projecte educatiu de centre, d'uns principis que orienten la pràctica educativa i d'unes normes de funcionament intern que regulen les activitats, la convivència, l'ús dels espais, la gestió del temps, els ordres i ritmes, etc. La norma delimita, és cert, i els límits poden esdevenir educatius. Ara bé, quan la normativa ha estat elaborada sota paràmetres rígids, automàticament els infants i adolescents la rebutgen. Quan es pregunta als joves sobre allò que els agradava i allò que els desagradava del centre, parlen de la normativa. Segon ells i elles, cal molta més flexibilitat en les normes i els reglaments per tenir en compte les particularitats i circumstàncies de cadascú: «No m'agrada que totes les normes siguin iguals per a tothom» (G). «Si no te lavabas los dientes, hacías la cama, etc. te sacaban la paga» (Cr). Tot i que també hi ha qui, després d'uns anys, diu que: «Les normas són educació. Quan estava a casa, tothom anava com volia, sopava, no sopava... en canvi, tenir uns horaris sempre et va bé» (J). Malgrat que un dels principis educatius i metodològics dels centres és el de la normalització, cal continuar reclamant allò que diu la Carla: «fer el que tothom fa, en els espais on tothom ho fa, amb les facilitats

12 GUÉNARD, T. *Más fuerte que el odio. Como escapar de un destino fatal y convertirse en un hombre feliz a pesar de la desgracia*. Barcelona: Gedisa, 2010.

amb què la resta ho fa», sent conscients que les traves administratives i els controls protocol·laris dels centres provoquen diferències: per «anar a casa d'una amiga a dormir, necessites tants permisos que al final acabes no anant-hi. O [...] per tenir o no tenir mòbil, veure determinats programes de la televisió que tots els teus companys i companyes de classe miren...» (L).

I TU QUÈ VOLS SER QUAN SIGUIS GRAN?

No es poden perdre de vista les dificultats que tenen un important nombre d'infants i adolescents que viuen en centres per poder seguir els currículums acadèmics de l'escola ordinària. L'estudi de Montserrat¹³ planteja que una de les conseqüències de viure situacions familiars de maltractament o negligència és la irregularitat en l'assistència a classe, els canvis d'escola, per les itineràncies familiars o la manca de suport en els aprenentatges, especialment a l'hora de fer els deures. «Abans d'entrar al centre ja tenia problemes a l'escola, els problemes amb el pare els canalitzava a l'escola. A l'escola vaig arribar a pegar a tres profes» (Toni). En aquests casos el centre esdevé clau per anivellar les desigualtats educatives. Alguns reconeixen haver tingut en el centre el suport i haver-hi compensat els dèficits que tenien. Tot i que la falta de motivació i les dificultats per seguir els ritmes acadèmics poden ser un obstacle important, prioritzar la dedicació de temps i d'esforços a l'educació i la formació fa augmentar l'èxit després dels divuit anys: «L'entrada al centre em va fer abaixar el rendiment per tota la situació familiar que vivia» (J), «Tenia suport d'anglès, mates... (allí estaven al costat)». «Des del centre em van dir: "Tu ara centra't a estudiar"» (T).

Treballar en lloc d'estudiar? Aquest és un dilema dels equips educatius davant de la preocupació que els joves es puguin valdre per ells mateixos quan marxin del centre: «Prepara't perquè quan puguis sortir tinguis els mitjans per sobreviure» (Ca), «Se t'orienta per tal que et formis per tenir una feina i no [...] per estudiar coses que t'agradarien però que no tenen sortides» (Ca i G). Allò desitjable, però, seria poder respondre als desitjos i interessos dels joves: «Després de treure'm l'ESO em van recolzar en la meva decisió, tot i que no hi estaven d'acord, [...] em van dir: "Si tu vols i creus que pots [...] Van veure que era una cosa que jo necessitava» (J). Tal com indica l'estudi esmentat de Montserrat, en general els i les joves consideren que haver estat en el centre els ha permès tenir més possibilitats de seguir uns estudis.

13 MONTSERRAT BOADA, C.; CASAS AZNZAR, F. "Els Itineraris educatius dels joves extutelats a Europa." *Butlletí dels professionals de la infància i l'adolescència*, núm. 29 (juliol - agost 2009). Disponible a: <<http://hdl.handle.net/10256/3209>>

EL TUTOR ERA ALGÚ QUE M'ENTENIA, MALGRAT...

L'acte d'educar planteja una transmissió, com diu Edgar Morin a *Tenir el cap clar*.¹⁴ Per desenvolupar la seva funció, l'educador o educadora social necessita unes capacitats, habilitats i aptituds que es posen en joc en el moment d'educar, i Morin les considera un art i una tècnica. De les competències de l'educador o educadora, el llenguatge quotidià en diu «característiques dels educadors i educadores», i si preguntem al nois i noies sobre què els ha agradat i què no els ha agradat dels educadors i educadores, la majoria esmenta característiques on podem reconèixer habilitats, capacitats, coneixements, és a dir, competències professionals: «que sàpiguen dir-te les coses, tant les bones com les dolentes, que siguin clars però sense ser *tajantes*, que et donin arguments, respectuosos [...], que siguin empàtics», que tinguin «Competències comunicatives: assertivitat i empatia» (G).

Entre aquestes competències es valoren especialment la proximitat, la disponibilitat, l'ajuda i el suport incondicional, l'empatia i la comprensió i, com a conseqüència, que se'ls tracti amb respecte, que se'ls escolti, que es cregui en allò que fan i que els transmetin passió en la feina que fan: «Ell apareixia quan el necessitaves, semblava que no hi fos, et comprenia molt. Era com una presència molt lleugera» (L), «[L'educador] Em dóna afecte i estimació. [...] Una va ser com si fos una germana gran, i l'altra com si fos la meua mare; va saber veure alguna cosa més darrere dels meus fets» (Ca). «Que t'escoltessin t'ajudava molt. El mateix que li explicaves a la mare o germana, doncs li explicava a la meua tutora» (L). «Que et tractin bé i no com un desecho de la sociedad» (J).

Sobre el grau d'implicació de l'educador o educadora, els joves afirmen que «hi ha educadors que diuen: “la feina és la feina; posar una mica de sentiment a la feina no és dolent”» (T), «No sé si és negatiu o normal, jo veia educadors per als quals desconnectar del centre era molt fàcil [...]. No sé si és una virtut o una cosa negativa» (J).

Sembla clar, doncs, que l'acció dels educadors ha de permetre que els joves sentin propera la seva acció alhora que fomenten l'autonomia. Han de percebre, en definitiva, que són importants per a algú.

“La responsabilitat és cura i hospitalitat. Una persona atesa el primer que cospa dels professionals i de les institucions no hauria de ser mai la normativa, ni la reflexió, sinó el caliu humà. Primer és el desig de benaurança, després l'acció que ens convoca.”¹⁵

14 MORIN, E. *Tenir el cap clar: per organitzar els coneixements i aprendre a viure*. Barcelona: La Campana, 2001.

15 CANIMAS, J. «Ètiques de l'ésser-hi», *Butlletí d'Inf@ncia*, núm. 70 (setembre 2013). Disponible a http://dixit.gencat.cat/web/.content/home/04recursos/02publicacions/02publicacions_de_bsf/04_familia_infancia_adolescencia/butlleti_infancia_articles_2013/links/profunditat-70.pdf

L'AUTONOMIA: MÉS QUE LA META, EL CAMÍ

Empezaba a florecer en una encrucijada de fuerzas contrarias.

G. García Márquez (1994)

Des de l'arribada d'un nen o nena al centre és fonamental treballar les responsabilitats per fomentar l'autonomia, perquè pretendre treballar aquest aspecte pocs mesos abans de sortir del centre és una heroïcitat: «de cop has de fer-ho tot amb molt poc temps» (G). «Al centre tot és fàcil, mai et falta de res, t'ho faciliten tot i quan surts et desestructures, perquè no saps ni fer uns ous ferrats» (G). Aquesta és una de les sensacions que verbalitzen els nois i noies en referir-se al moment en què es troben a les portes de la majoria d'edat: s'adonen que no se senten prou preparats per marxar i començar una vida «independent».

L'assumpció de responsabilitats comença amb la informació sobre la situació sociofamiliar, el calendari d'estada al centre, les característiques, re-

quisits i exigències de les diferents alternatives i la identificació de les competències socials necessàries per fer front a la nova situació: «Quan ets a casa els pares [...] pots tenir una adolescència molt més llarga. Jo als disset

Entre els 12 i els 14 anys dels joves tutelats cal treballar fórmules d'inclusió social per afrontar, amb l'acompanyament de l'educador, la vida després dels divuit.

vaig començar a preocupar-me per després dels divuit i..., mira, fets els anys... a la calle» (T). Per a alguns els darrers temps d'estada al centre han estat els més difícils: «Em va passar molt ràpid del catorze als divuit, volant, i no et preparen per sortir. Arribes als divuit i no tens res, i no em sento preparat. Em volia quedar al centre» (T). «L'últim any d'estada al centre el vaig aprofitar molt, ja que les propostes que em van fer em van ajudar» (La). «Els tres mesos abans de marxar del centre et fan fer moltes més tasques (cuinar, planxar, rentar...); ara bé, això no és suficient, caldria fer-ho molt més abans» (K).

La intervenció educativa a partir dels 12-14 anys dels joves tutelats té un paper molt rellevant en la preparació per a la majoria d'edat. En aquesta etapa cal treballar fórmules d'inclusió social per afrontar, amb l'acompanyament de

l'educador, la vida després dels divuit anys. El suport a cada jove serà diferent i la seva participació en el pla de treball cap a l'autonomia és la principal estratègia educativa que des dels centres es treballa amb cadascun d'ells. Per a molts joves l'arribada a l'ASJTET comporta que, per primera vegada, se'ls preguntin sobre què volen fer amb la seva vida;¹⁶ o almenys és la primera vegada que ells poden decidir on continuar-la.

La culminació del procés arriba amb el temps previ al desinternament: el record d'aquests moments genera ambivalència: «va coincidir amb el meu aniversari, vaig fer els divuit anys, va ser un moment bonic però dur» (J). «Una barreja de sentiments, plorava per marxar però ahora de “*por fin*”...» (L).

Els itineraris d'emancipació¹⁷ i de transició cap a la vida adulta són molt diferents. El pas del sistema de protecció a l'autonomia, la majoria d'edat, suposa passar d'una vida protegida a una vida on tot serà més provisional: «És com si marxés del centre i et dius: “Ara comença la vida. Ara tot depèn de tu”» (Cr). Les transicions juvenils en un context actual globalitzat plantegen reptes més complexos i, per tant, el grau de vulnerabilitat augmenta: falta de feina, solitud, falta de recursos econòmics, històries familiars complicades, falta d'una xarxa de suport...

Els estudis actuals assenyalen que els joves en risc social són els que més pateixen les dificultats per trobar un lloc en aquesta societat, tenint en compte les circumstàncies de la transició, que sovint es fa sense tenir massa xarxa de suport, i en moments vitals precoços: «De la nit al dia ho has de decidir tot tu sola» (G).

Bronfenbrenner diu que una transició es produeix quan la posició d'una persona en l'ambient ecològic es modifica com a conseqüència d'un canvi de rol, d'entorn o de tots dos aspectes a la vegada.¹⁸ En el cas dels nois i noies que surten del centre, el seu entorn, el seu hàbitat, es modifica completament i de sobte els rols, les responsabilitats, les exigències, canvien: «Vaig demanar l'emancipació anticipada als setze amb moltes ganes de marxar, estic molt agraïda. Marxava a un pis protegit, feina, em sentia responsable» (L).

16 CAMACHO SALAZAR, J. (2010). “Una oferta educativa en un temps de re-trobada. El treball amb adolescents als pisos per a joves de 16 a 18 anys”, *Butlletí d'Inf@ncia*, núm. 44 (desembre 2010). Disponible a: <http://dixit.gencat.cat/web/.content/home/04recursos/02publicacions/02publicacions_de_bsf/04_familia_infancia_adolescencia/butlleti_infancia_articles_2010/links/44-finestra2.pdf>

17 Segons la Federació d'Entitats amb Projectes i Pisos Assistits (FEPA), l'emancipació és la transició d'una situació de protecció a una situació d'autonomia, moment en què entra en joc el desplegament de les diferents competències assolides i es posen de manifest les dificultats i les mancances personals.

18 BRONFENBRENNER, U. *La ecología del desarrollo humano*. Barcelona: Paidós, 1987.

ITINERARIS D'ÈXIT? D'INTEGRACIÓ? DE SUPERVIVÈNCIA? O D'EXCLUSIÓ?

Un dels recursos existents que s'ofereix als joves que estan en centres i que no poden retornar amb la seva família és el *pis de pas de l'Àrea de Suport a Joves Tutelats i Extutelats*. El temps d'estada en aquests pisos és limitat i els requisits, compromisos i exigències, en alguns casos, comporten una segona transició cap a altres opcions: pisos compartits, lloguer d'habitacions, retorn amb algun membre de la família, alberg social o, en els casos més extrems, el carrer, la casa okupa: «Me ofrecieron un piso en Barcelona, pero no quise ir. [...] Vivía en una casa abandonada [...]. Problemas con alcohol, vacilar con drogas, de tanta mierda que me metía, mi hermana me encontró tirado» (Cr). «Se'm va oferir anar a un pis pont però molt pocs mesos perquè va coincidir que me'n vaig anar a treballar a l'Estartit de monitor; vaig perdre la plaça al pis, després vaig anar a casa uns oncles, a una habitació i més tard a compartir pis amb un company que vaig conèixer al pis pont» (J).

Més enllà del sistema de protecció, les opcions ofereixen una mínima estabilitat per a la continuïtat o l'inici d'un camí, on el futur es fa difícil d'intuir. La inestabilitat d'aquests moments pot allargar-se uns anys, i poder disposar de persones de referència és clau per sentir que avancen: «Avui en dia continuo comptant amb la directora; de fet, si jo i el meu germà podem continuar estudiant, és gràcies a ella, perquè m'ofereixen el suport per fer-ho» (G). «Al principi estava molt espantada, perquè no sabia què em trobaria, si hi hauria educadors, si em faria amb les companyes [...]. M'espantava pensar que m'ho havia de fer tot jo sola. Estar al pis suposa tenir un nivell alt de responsabilitat [...]. Trobava a faltar els educadors» (La).

La disminució de la presència dels educadors i educadores comporta la posada en pràctica de les habilitats i competències socials i personals necessàries per fer front al canvi que suposa assumir responsabilitats, el sistema de relacions i la gestió del temps, dels espais, dels recursos econòmics: «El primer any, per força, creixes com a persona, guanyes en el sentit de ser més organitzada i més responsable, i canvia el tipus de relacions que tens amb els amics» (K).

Els principals factors de protecció en els processos de transició d'un jove són l'educació assolida, l'accés al mercat laboral, la disponibilitat d'ingressos econòmics, la cobertura de les necessitats bàsiques i el dret a l'habitatge, el suport familiar o la xarxa social-relacional:¹⁹ «L'estabilitat, però, no depèn

19 «Joves extutelats: el repte d'emancipar-se avui». *Dossier del Tercer Sector*, núm. 33 (gener 2014). Disponible a: <http://www.tercersector.cat/sites/tercersector.cat/files/dossier_joves_extutelats_el_repte_demancipar-se_avui.pdf>

només de l'economia: si no hagués tingut moltes persones darrere meu o al costat fent força per arribar allà on sóc, no hi seria» (J). Els joves valoren molt el fet de «sentir que hi ha hagut gent al meu costat que ha confiat en mi, que m'accepten tal com sóc, amb tot el que ets i amb tot el que has viscut, sense jutjar-te» (G). «Feina, estabilitat emocional, suport de la família, però sobretot gent que ha cregut en mi, són imprescindibles per arribar fins aquí» (J).

Per als joves extutelats que no poden comptar amb la seva família, en els primers temps no és fàcil mantenir-hi el contacte, ja que cal assumir el propi projecte vital. Fer-se càrrec d'un altre, encara que siguin els teus propis familiars, quan et costa fer-te càrrec de tu mateix, és un pes massa feixuc. Amb el temps, aprens que «la família te la fas tu. Tu pots tenir la família que t'ha tocat, però en realitat la meua família l'he construït jo» (J). «No tinc un contacte amb la família biològica, només telefònic. Si no la veig, no passa res» (L). «Quan vaig marxar del centre, per al meu germà va ser conflictiu. Es va sentir sol i desprotegit. Per part meua, jo també em sentia desprotegit, potser també el vaig deixar una mica sol, però em vaig haver de fixar en mi perquè no tenia cap recolzament de *casi res*» (J).

Discernir en aquests moments de precarietat i incertesa no és fàcil, per això alguns dels joves comenten que cal tenir clar què és el que no es vol i esforçar-se per tenir allò que es desitja. Alguns diuen: «ser perseverant amb allò que vols i desitges, tenir anhels i il·lusions» (Ca). «Pensar en tu mateixa i assumir les teves regnes» (K). Ara bé, els recursos que poden orientar els joves no sempre són ben acollits: «No necessito ningú que em digui què he de fer ni com he de fer-ho» (G). «Jo al pis no m'hi vaig acabar adaptant, i finalment vaig marxar» (K).

RESILIENTS I LLUITADORS/ORES

En totes i cadascuna de les històries de vida hi podem identificar factors personals que avalen la capacitat resilient davant de situacions adverses que s'han viscut en pròpia pell; l'esforç és gran. Lluny de valorar si un o una ha tingut més o menys sort, èxit o fracàs, cal reconèixer la importància de les capacitats i les fortaleses personals, els somnis i desitjos esperançats, així com la xarxa de suport que els ha estat sostenint. Tots ells són elements clau que cal tenir en compte en l'acompanyament de processos vitals, durant o després de les transicions juvenils.

Com a éssers socials que som, necessitem els altres, la comunitat de referència i de pertinença, per construir la pròpia identitat. Els vincles dels joves

amb persones de referència els han permès continuar confiant en ells mateixos i en la pròpia vida: «Ella [la meva tutora] m'ha donat exemple de moltes coses»; els amics pròxims i de confiança, el cau, la parella, la sogra, una persona que en un moment determinat va ser cabdal, els meus tiets, el pare mort, les germanes... han esdevingut clau per desenvolupar processos resilients.»

Molts infants i joves que viuen o han viscut en un recurs de protecció han patit l'estigmatització i han hagut de conviure amb una identitat associada amb la conflictivitat: «de seguida et demanen aclariments sobre la tipologia de centre i si hi ets per problemes amb la teva família o perquè has fet alguna falta o delicte» (G, J, C). «Jo no ho vaig voler dir perquè no volia que m'afectés la mirada envers mi» (Cr). Com a professionals, cal potenciar una mirada lliure de prejudicis que permeti recuperar el seu jo: jo sóc, jo puc, jo vull, jo tinc, jo somio, jo espero, jo lluito. Les noies i nois entrevistats posen valor als aspectes positius del seu jo tot i la dificultat per identificar-los: «El fet de ser ambiciós, de ser una persona que sempre vols més, però alhora has de ser "precavido"» (J). «Si un és positiu, treu les forces d'on sigui» (G). «Jo sóc extravertida, m'encanta parlar, responsable» (L). «Doy todo lo que tengo a pesar que no tengo nada, me preocupo de la gente, doy mucho cariño» (Cr).

Ni víctima, ni culpable: els joves que han viscut en un recurs tutelat són, abans que res, lluitadors i lluitadores que han decidit que, malgrat que «la vida da muchos palos hay que tirar pa'lante» (J).

*Que mai no és tard per començar de nou,
per atrapar els teus somnis.
Que avui és sempre, encara,
però tota la vida és ara, no t'adormis.
No t'adormis.*

Txarango

EPÍLEG-REPTES

Treballar l'autonomia als centres de protecció hauria de suposar un canvi en la seva organització, en la revisió dels continguts, les metodologies, els temps, tot adaptant-se a les circumstàncies personals de present i de futur immediat dels nois i les noies.

Cal repensar els projectes institucionals més enllà dels divuit anys, des dels mateixos centres on han estat acollits els joves i on tenen persones de referència.²⁰

És necessari diversificar i ampliar l'oferta de mesures de suport en habitatge i formació, i revisar-ne els requisits d'accés, el nivell d'exigències i la continuïtat en aquests.

És convenient continuar oferint suport integral a aquells joves que, després de passar pel sistema de protecció, es troben en situació d'alta vulnerabilitat.

S'ha de difondre i donar a conèixer la realitat dels centres per sensibilitzar molt més la societat sobre la situació que viuen molts joves que estan i han estat tutelats.

Cal fer una aposta decidida de treball amb les famílies durant tot el procés d'estada al centre i durant les transicions viscudes pels infants i joves. **Q**

²⁰ «La implicació del centre més enllà dels divuit anys no està escrita al PEC, però tant de bo ho haguéssim tingut. Una trucada sis mesos després, possibilita reprendre la relació, mantenir-la. No suposa cap cost educatiu però sí un impacte per a l'altre, una colla d'avantatges que necessita l'altre en aquests moments de la seva vida. Davant la soledat en què es viu aquesta transició a la vida adulta, cal saber parar ponts, passarel·les, bastides, etc.». Paraules de Marcelo Montori, director de Saó-Prat, a la taula rodona del 29 de maig de 2015 «Sortir dels centres. El camí cap a l'autonomia. La mirada dels nois i noies protagonistes».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- DGAIA – *Dades maltractament infantil: Població infantil i amb mesura protectora: 1r. Trimestre 2015*. Infografia [en línia]. [Barcelona: Departament de Benestar Social i Família, 2015?]. Disponible a: <http://benestar.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematicos/07infanciaiadolescencia/Dades_maltractament_infantil/2015-1T_web.pdf>
- *Àrea de Suport a Joves Tutelats i Extutelats (ASJTET)* [en línia]. [Barcelona: Departament de Benestar Social i Família]. Disponible a: <http://benestar.gencat.cat/ca/ambits_tematicos/joventut_old/suport_joves_tutelats/ASJTET>
- “Joves extutelats. El repte d’emancipar-se avui”. Dossier del Tercer Sector, núm. 33 (gener 2014). Disponible a: <http://www.tercersector.cat/sites/tercersector.cat/files/dossier_joves_extutelats._el_repte_demancipar-se_avui.pdf>
- BÀRBARA, M.; GARET, M.; MAGRE, D. *Acompanyament voluntari i vincle afectiu. Experiències d’acompanyament amb joves extutelats*. Barcelona: Associació Punt de Referència, 2008. Disponible a: <<http://www.fapaes.net/biblio/Acompanyament-mentivincleafectiu.pdf>>
- CAMACHO SALAZAR, J. “Una oferta educativa en un temps de retrobada. El treball amb adolescents als pisos per a joves de 16 a 18 anys”. *Butlletí d’Inf@ncia*, núm. 44 (desembre 2010). Disponible a: <http://dixit.gencat.cat/web/.content/home/04recursos/02publicacions/02publicacions_de_bsf/04_familia_infanciaadolescencia/butlleti_infancia_articles_2010/links/44-finestra2.pdf>
- CAMACHO SALAZAR, J. *De la dependència a l’emancipació dels joves tutelats i extutelats. Claus per a l’acompanyament en aquest procés* [en línia]. Barcelona: Departament de Benestar Social i Família, 2013. (Col·lecció Eines, núm. 15). Disponible a: <http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/eines/num_15/eines_15.pdf>
- Fundació Plataforma Educativa. *Factors d’èxit en infants atesos en CRAE*. Girona: La Fundació, 2010. Disponible a: <http://www.de0a18.net/pdf/doc_seveis_factors_exits.pdf>
- MORENO MÍNGUEZ, A. (coord.), López Peláez, A.; Segado Sánchez-Cabezudo, S. *La transición de los jóvenes a la vida adulta. Crisis económica y emancipación tardía*. Barcelona: Obra Social “la Caixa”, 2012. (Col·lecció Estudios Sociales. Castellà; 34). Disponible a: <http://www.publicaciones-tecnicas.com/lacaixa/34_es/pdf/print.pdf>
- MONTSERRAT, C.; CASAS, F.; SISTERÓ, C. *Estudi sobre l’atenció als joves extutelats. Evolució, valoració i reptes de futur. Informe de resultats* [en línia]. Disponible a: <http://premsa.gencat.cat/pres_fsyp/docs/2014/01/30/10/59/5b8b08b0-7133-4262-ac2c-7e1b6ea831ff.pdf>

- MONTSERRAT, C.; [et al.] *Els itineraris educatius dels joves extutelats*. [Barcelona]: Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social i Família, 2012. (Col·lecció Infància i Adolescència; 6). Disponible a: <http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/infancia_i_adolescencia/num_6/itineraris_educatius.pdf>
- PÉREZ SERRANO, G.; DE-JUANAS OLIVA, Á. (coords.). *Educación y jóvenes en tiempos de cambio*. Grupo de Investigación de Intervención Socieducativa [en línia]. Madrid: UNED, 2014. Disponible a: <http://www.uned.es/intervencion_socioeducativa/Simposio/Libro%20Educacion%20y%20Jovenes.pdf>
- *Trayectorias de vida de adolescentes en socialización* [en línia]. [Cantabria: Observatorio de Infancia. Gobierno de Cantabria?]. Disponible a: <http://www.serviciosocialescantabria.org/uploads/documentos%20e%20informes/Trayectoria%20de%20vida%20de%20adolescentes%20en%20socializacion.%20Junio%202010.pdf>
- MELENDRO, M., coord.; [et al.]. *Estrategias eficaces de intervención socio-educativa con adolescentes en riesgo de exclusión*. Madrid: UNED, cop 2014.
- MELENDRO, M. *Adolescentes protegidos. Una aproximación desde la perspectiva de la pedagogía ambiental*. Madrid: Comunidad de Madrid. Consejería de Sanidad y Servicios Sociales. Instituto Madrileño del Menor y de la Familia, 2000.
- COSTA, S.; FORÉS, A.; BURGUET, M. “Els tutors de resiliència en l’educació social”. *Temps d’Educació*. Núm. 46, (2014). Disponible a: <<http://www.raco.cat/index.php/TempsEducacio/article/view/278245>>
- BARUDY, J.; DANTAGNAN, M. *La fiesta mágica y realista de la resiliencia infantil*. Barcelona: Gedisa, 2011. (Colección Psicología. Resiliencia)
- FORÉS, A.; GRANÉ, J. *La resiliencia. Crecer desde la adversidad*. Barcelona: Plataforma Editorial, 2008.
- CATALUNYA. Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l’adolescència [en línia]. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 6 de juny de 2010, núm. 5.641. Disponible a: http://portaljuridic.gencat.cat/ca/pjur_ocults/pjur_resultats_fitxa/?action=fitxa&docum entId=553898
- GUÉNARD. T. *Más fuerte que el odio*. Barcelona: Gedisa, 2006.
- MORIN, E. *Tenir el cap clar. Per organitzar els coneixements i aprendre a viure*. Barcelona: La Campana, 2001.